

ABD Hegemonyasının Yeniden İnşası, Orta Doğu ve NATO

İlhan UZGEL¹

Uluslararası sistemin 1648’de, 30 yıl savaşlarını bitiren Westphalia Antlaşmasından beri laik ilkelere dayalı egemen devletlerden oluştuğu kabul edilir. Bu egemenlik ilkesi özellikle Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler gibi örgütlerde de vurgulanmıştır. Gerçekten de BM Genel Kurul’unda her devletin bir oya sahip olması, devletlerin çeşitli uluslararası ve bölgesel örgütler kurmaları, bunlara üye olmaları, içe yönelik olarak en azından son on yıla kadar neredeyse diledikleri gibi davranabilmeleri, devletlerin egemen oldukları ve uluslararası sistemin de devletlerin egemen eşitlikleri üzerine kuruldukları yolundaki inanca yol açtı. Oysa, 1945’ten itibaren uluslararası sistem dikey ve hiyerarşik bir yapı üzerine inşa edilmiştir.² Temelinde uluslararası kapitalist düzenin yer aldığı bu düzenin siyasal üst yapısını ABD oluşturmaktadır ve NATO, IMF, Dünya Bankası gibi formel araçların yanında, darbeler, istihbarat faaliyetleri, illegal gruplar ve örgütler, sivil toplum kuruluşları, dış yardım, ekonomik yaptırım gibi araçlarla bunun devamını ve yeniden üretimini sağlamaktadır. Bu anlamda dünya ABD için bir “iç ülke” anlamını taşımaktadır. Örneğin, ABD’nin Florida eyaletinde, Tampa Bay’deki Merkezi Komutanlığın (CENTCOM) sorumluluk alanı Orta Doğu ve Orta Asya’dır; bu ülkenin Akdeniz ve Hint Denizinin güvenliğinden sorumlu filoları vardır. Bu ülke dünya çapında yaklaşık 64 askeri üsse sahiptir, dünyadaki konuşmaları, faks ve elektronik mesajları

¹ Doç. Dr., A.Ü. SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

² Doğu Bloğunun Sovyetlerin liderliğindeki varlığı bu durumu değiştirmiyordu. Sonuçta sosyalist ülkeler dünya coğrafyasının bir bölümünü teşkil etseler de, gerek Sovyetlerin hammadde satışı (petrol ve Batı Avrupa’ya doğal gaz satışı) gerekse Batı’daki teknolojik yeniliklerden yararlanma istekleri ve dahası ekonomik gelişmelerinin getirdiği zorunlulukla Polonya gibi bazı Doğu Bloğu ülkelerinin Batılı finans kuruluşlarından borç almaları bu bloğun da sonuçta dünya sistemine bir ölçüde bağlı olduğunu göstermektedir.

(yalnız rakiplerini, düşmanlarını değil, müttefiklerini de) Echelon sistemiyle dinler. Oysa, kendi vatandaşını bile dinlemek için mahkeme emri gerekmektedir. Dünyada bir başka ülke liderinin devrilmesi için yasa çıkartan tek ülke yine ABD'dir (1998 Irak Kurtuluş Yasası). Bu anlamda, yalnızca diktatörlerin değil, herhangi bir ülkede gerçekleşen seçimlerin ABD için bir önemi yoktur. Kissinger'in Şili'deki seçimlerde Allende'nin seçilmesi üzerine "Batı sisteminin güvenliği bir halkın kararına bırakılmaz" dediği bilinir. Aslında ülke liderleri gerektiğinde darbe, gerektiğinde de sivil toplum kuruluşlarının etkisiyle seçimlerle ve ekonomik araçlarla görevlerinden alınabilecek yerel yöneticiler olarak görülmektedir. Yine, dolar hala uluslararası ticarete en çok kullanılan para birimidir (% 65 civarında).

ABD'li yazarlar son elli yıldır geçerli olan bu durumu 2000'lerden itibaren daha açık bir şekilde dile getirmeye başladılar. Buna göre egemenlik "mutlak" ve "görelî" olarak ikiye ayrılmaktadır. Tabii ki, mutlak egemenliğin kendileri, görelî egemenliğin ise diğer bütün ülkeler için geçerli olduğunu düşünmektedirler. Sorumlu davranmayan devletlerin egemenlikleri ise ortadan kaldırılabilir.³ ABD İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği ile yaptığı pazarlık sonucunda BM'in devletlerin egemen eşitliği ve daimi üyelerin veto yetkisi temelinde kurulmasını kabul etmek zorunda kalmıştı ama bunu daha sonraki dönemde istediği zaman göz ardı edebildi. Hatta, 2000'lerde BM'i ayak bağı olarak görmeye başladı. Örneğin, Irak'ın işgali projesini geliştiren *American Enterprise Institute*'dan Thomas Donnelly'in, örgütlenme şemalarını Soğuk Savaş döneminin gereklilikleri çerçevesinde geliştirmiş olan BM ve NATO'yu devletlerin haklarını, vatandaşlarının siyasal haklarının üzerine konduğu gerekçesiyle eleştirmesi bu bakımdan anlamlıdır.⁴

Yine aynı mantığa göre, teröristler nasıl sınırlara saygı göstermiyorlarsa, ABD de sınırlara saygı göstermeyebilir. Dolayısıyla, egemenliğin kullanılmasına, uluslararası sistemin ve ABD çıkarlarına hizmet ettiği ya da en azından zarar vermediği sürece izin verilir. Diğer bir deyişle, tıpkı liberal demokrasilerde bireyin demokratik bir sistemde yaşadığı hissini, varolan sistemin gerçekten demokratik olup olmadığından daha önemli olması gibi, uluslararası sistemde de devletlerin egemen olduklarını düşünmeleri önem taşımaktadır. Ama bunun sınırları sistemin yazılı olmayan kurallarıyla belirlenir. Herhangi bir devlet beklenen ve istenen şekilde davranmazsa, "sorumluluklarını" yerine getirmezse, ya "rogue state" (haydut devlet) ya da "failed state" (başarısız devlet) olarak tanımlanmakta ve yola

³ John Ikenberry, "America's Imperial Ambitions," *Foreign Affairs*, (Eylül-Ekim 2002), s. 44, 53.

⁴ "Preserving American Primacy, Institutionalising Unipolarity," *National Security Outlook*, AEI Online, 1 Mayıs 2003.

getirilmeye çalışılmaktadır. Bu ülkeler, tıpkı toplumsal düzene uymayanların, muhaliflerin gözaltında tutulmaları, toplumdan soyutlanmaları hatta hapsedilmeleri gibi, uluslararası sistemden kopartılmakta, ABD başka ülkelerin bunlarla ilişki kurmalarını önlemeye çalışmaktadır. Öyle ki, ABD hangi ülkelerin, hangi bölgelerin ne zaman ve nasıl demokratikleşeceğine karar verme yetkisini de kendinde görmektedir.

ABD şimdilerde bir kenara bırakmış gibi görüldüğü küreselleşme olgusuyla; devlet ile birey, ekonomi, yönetim ve birey güvenliği arasındaki bağlantıyı kesme uğraşı verdi; söz konusu uğraşın politika setini sırasıyla; kimliğin subjektif olarak tanımlanması, deregülasyon ve devletin ekonomiden çekilmesi, yönetim ve yerel birimlerin yetkilerinin artırılması ve nihayet devletin güvenlik sağlayan bir birim olmadığı ve hatta bazı durumlarda bizatihi kendisinin güvenlik sorunu yarattığı şeklindeki anlayış ve programlar oluşturdu. Bu politika seti ABD tekeline de aşarak genelleşti ve yukarıda sözü edilen bağlantıların kopması noktasında dünya çapında önemli mesafelerin kaydedilmesini sağladı. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak ABD, hükümetlerle birebir ilişki kurabildiği gibi gerektiğinde devleti atlayıp doğrudan sivil toplum ve bireylerle de bağlantı kurabilme olanağını da elde etti. ABD küreselleşmenin kendi lehine işleyen bu yönünden vazgeçmemekle birlikte, 2001'den itibaren küreselleşme olgusuna yeni bir anlam kazandırmaya başladı.

Tarihsel sürece baktığımızda ABD'nin çok az dış politika karar ve stratejisi bu kadar açık bir şekilde ortaya kondu. Gerek 1992'de Paul Wolfowitz öncülüğünde hazırlanan ama içte ve dışta gelen tepkiler üzerine geri çekilen ve Clinton döneminde uygulanmayan strateji taslağında, gerekse şimdiki Bush yönetiminin 2002'de açıkladığı Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde ABD önümüzdeki 25 yıl içinde kendisine rakip istemediğini dünyaya duyurdu. Hatta, ABD ile olası rakipleri arasındaki güç farkı o kadar büyük olmalıydı ki, artık silahlanma yarışlarına bile gerek kalmamalı, rakiplerinin ABD ile yarışmaları anlamsız hale gelmeliydi. Yani, güç dengesi oluşturmanın anlamsız kalacağı çap ve etkinlikte bir güç farkı yaratılmalıydı. Güç dengesinin bulunmadığı, yani ABD'nin uluslararası sistemin tepesinde oturduğu, bunu diğerlerinin de kabul ettiği tek kutuplu, hiyerarşik bir yapı oluşmalıydı. ABD 1990'larda ağırlıklı olarak askeri açıdan bu gücü topladı. 2000'li yıllarda artık bunun sonuçlarından yararlanma stratejisine geçti.

Hegemonya Krizde

Günümüzde uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri öncelikle şu tespitleri yaparak ele almak gerekmektedir:

1) Uluslararası sistemin Soğuk Savaş sonrasındaki yeniden yapılanma süreci hala devam etmektedir.

2) Genelde uluslararası kapitalist sistemde, özelde ABD ekonomisindeki yapısal sorunlar ve daralma tam olarak aşılamamıştır.

3) Bunun bir sonucu olarak hem ABD ile diğer iki kapitalist merkez (Avrupa ve özelde Almanya -Fransa, daha az ölçüde Uzak Doğu) arasındaki ilişkilerde sorunlar ortaya çıkmış, hem de ABD ile iki siyasal güç merkezi (Çin ve Rusya) arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir.

4) Merkezdeki daralma ve gerginlik bir yandan çevre üzerindeki baskıları artırıp, aslında 1990'lardan beri yaşanan ama Irak'ın işgalinde doruk noktasına çıkan yeni bir coğrafi paylaşım olgusunu gündeme getirmiştir.

5) Uluslararası kapitalizm içinde yaşanan sorunlar 1990'lardan itibaren aynı zamanda bir hegemonya sorunu yaratmaya başlamıştır.

Soğuk Savaş döneminden başlayarak 1990'ların sonuna kadar ABD hegemonyası altında seyreden uluslararası sistemin yapısında ortaya çıkması muhtemel istikrarsızlığın ilk ve önemli işaretleri görülmeye başlanmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından geçen on yıllık süre Demokrat Partili Clinton yönetiminin "çok taraflı" (*multilateral*) uygulamaları, jeo-ekonomiye ağırlık veren yaklaşımı ve insan haklarına vurgusu sayesinde hem kapitalist merkezler, hem de Rusya ve Çin ile ilişkilerde belli bir dengenin korunmasını sağlamıştır. ABD; İran ve Irak'a yönelik olarak "çifte çevreleme" politikası izlemesine rağmen, Fransa, Almanya ve Rusya'nın bu ülkelerle ekonomik ve siyasal ilişkiler geliştirmeleri karşısında sessiz kalmış; Rusya'ya yönelik olarak "*Russia first*" adını verdiği Rusya'yı hesaba katan bir politika ile bu ülkeyi Çeçenistan'da vs. kollamış; Çin'e ise doğrudan yatırımların devamını sağlayarak ve Dünya Ticaret Örgütü'ne alarak bu ülkeyi iktisadi olarak sistem içinde tutmuştur.

Bu geçiş dönemi içinde ABD kendisini Joseph Nye gibi yazarların tanımladığı şekilde "iyi huylu" bir hegemon olarak gösterebildi.⁵ Oysa, aynı dönemde Irak neredeyse her gün bombalandı, Yugoslavya, Afganistan ve Sudan yine ABD'nin bombaladığı ülkeler arasındaydı. Silahlanmaya bu dönemde çok büyük kaynaklar ayrıldı ve Amerikan ordusu Askeri İlişkilerde Devrim⁶ (*Revolution in Military Affairs*) anlayışını Clinton döneminde uygulamaya soktu; Bush yönetimi bunun sonuçlarından Afganistan ve Irak'ı işgal ederken yararlandı.

ABD bunun hazırlıklarını başlatmış ve 1993'te benimsenen strateji 1997'de Dört Yıllık Gözden Geçirme yöntemiyle yenilenmişti. Burada daha pro-aktif bir strateji anlayışına geçilmiş ve Amerikan silahlı kuvvetleri bakımından, krizlere

⁵ *Amerikan Gücünün Paradoksu*, Çev. Gürol Koca, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2003, s. 1013.

⁶ Ron Matthews ve John Tereddenick, *Managing the Revolution in Military Affairs*, New York, Palgrave, 2003.

müdahale etmek, stratejik ortamı ABD çıkarlarına uygun hale getirmek ve gelecekteki tehditlere hazırlı olmak başlıca ilkeler olarak belirlenmişti. Bu dönemin başında geliştirilmiş olan aynı anda iki cephede savaş doktrini devam ederken, yerel savaşların 100 gün içinde kazanılması ilkesi teyit edilmişti.

Bu bakımdan Bush yönetiminin “tek taraflı” (*unilateral*) ve güce dayalı politikalarının, dünyaya Amerikan hakimiyetinin çıplak yüzünü göstermesi açısından olumlu bir işlev gördüğünü söylemek bile mümkündür. Böylece, Clinton döneminin; ekonomik ilişkileri, diplomasiyi ve insan haklarını ön plana çıkarıp, askeri boyutu bunların arkasına gizleyerek hegemonya kurma anlayışının bulanıklaştırıcı etkisi ortadan kalkmış oldu. Bir bakıma perde açılınca, gerçek bütün acımasızlığı ile ortaya çıktı.

Yaratmış olduğu bütün insani trajediye rağmen, Afganistan ve Irak'ta devam eden işgallerin bir başka hayırlı sonuca daha yol açtığı düşünülebilir. Çin ve Rusya ile ABD arasındaki yol ayrımı, daha 1999'da Yugoslavya'nın BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan vurulması (ABD Belgrad'daki Çin Büyükelçiliğini de vurmuştu) sırasında derinleşmeye başlamıştı. Özellikle Irak'ın işgaline giden yolda kapitalist blok içinde, yani Atlantik'in iki yakasında ayrışma keskinleşmeye başladı ve bu sorun henüz tam olarak aşılabilmiş değil. Türkiye'deki Amerikan yanlılarının da hayıflanmalarına yol açan bu durum aslında radikal bir perspektiften bakıldığında olumlu bulunabilir. Bunun alternatifi, ABD'nin örneğin Irak'ta Avrupalı müttefikleriyle birlikte hareket etmesi ve bu ülkeyi birlikte kontrol edip, daha sonra bunu başka bölgelere de kaydırması olabilirdi. Böyle bir durumda, 1997 kriziyle ekonomik bir darbe yiyen Uzak Doğu kapitalizminin ABD'nin dümen suyundan ayrılmadığı düşünülürse, Kautsky'nin ortaya attığı “ultra emperyalizm” kavramına benzer bir tablonun ortaya çıkma olasılığı belirebilirdi. Örneğin, 1916'da İngiltere ve Fransa'nın Sykes-Picot gizli anlaşmasıyla Orta Doğu'yu paylaşmaları ve bazı değişikliklerle bunu uygulamaları emperyalist devletlerin uzlaşma içinde hareket etmelerinin yarattığı sonuçlardan biridir. Bunun ise kapitalist merkez ile çevre arasındaki ilişkiler açısından son derece olumsuz sonuçlar doğuracağı ortadadır. Irak'ın işgali, dünya siyasal coğrafyasını Birinci Dünya Savaşı öncesine çevirmiştir ve bu durum çevre ülkeleri bakımından daha olumlu sonuçlar doğurma potansiyeli yaratabilir.

Oysa, ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgali ve buralarda neredeyse yalnız kalarak (ABD'li yetkililer AB ülkelerinin 1,5 milyon askere sahip olup bunun ancak 50 binini çok uluslu güçlere tahsis etmesinden yakınıyor) kontrolü sağlayamaması ve zayıflıklarını ortaya çıkarması, 20. Yüzyıl başındaki emperyalizm dönemine ve yöntemine dönüş açısından genelde kapitalist merkez için olumsuz sonuçlar

doğurmaya başladı. Tabii, söz konusu işgaller, bunun yanında yeni-emperyalizm yöntemlerinin (eşitsiz mübadele, uluslararası ekonomik işbölümü, mali bağımlılık, küresel meta zincirleri, kültür emperyalizmi vb) aslında nasıl çok daha ucuz ve çok daha etkili olduğunu, emperyalizmin işgal yöntemini benimsediğinde nasıl somutlaştığını ve buna karşı mücadeleyi kolaylaştırdığını göstermiş de oldu.

Hegemonya'ya Direniş

Bütün bunlar ABD'nin küresel hegemonyayı kendi çıkarları doğrultusunda kurarken çok ciddi dirençlerle karşılaştığını gösteriyor. Önemli bir karşı çıkış Avrupa'da Fransa-Almanya ekseninden geliyor. ABD ekonomisine daha bağımlı olan Almanya daha çok Fransa'nın arkasına saklanarak Washington'a karşı çıkmaya çalışıyor. Fransa ise nükleer silaha sahip, havacılık ve uzay teknolojisinde aşama kaydeden, petrol şirketi olan, BM Güvenlik Konseyinde veto yetkisine sahip, NATO'ya üye ama askeri kanadı dışında bulunan, ülkesinde Amerikan askeri bulunmayan bir ülke. Bunun yanında Fransa iktisadi yapılanmasını daha çok Avrupa merkezli olarak oluşturmuş görünüyor.⁷ Siyasal ve askeri özerk yapılanmasına büyük ölçüde güvenen Fransa, ABD'ye karşı çıkarken Almanya'nın iktisadi gücünden destek alıyor. Bu iki ülke AB'nin motoru işlevini görürken, enerji konusunda (özellikle doğal gazda) Rusya ile, petrol konusunda ise ABD'nin dışladığı İran ve Irak'la (işgale kadar) işbirliğine giderek ABD'nin hegemonyasını tek taraflı kurma girişimi karşısında direnmeye çalışıyorlar. Soğuk Savaş döneminde ABD ile Fransa arasında anlaşmazlık yaşanır fakat Amerikalı yetkililer bunları "Fransız kaprisi" olarak görür ve ciddiye almazlardı. Hatta, AB'yi bile hafife alma eğilimi vardı ve bir keresinde Kissinger "Avrupa'nın telefon numarası kaç?" diye sorarak Avrupalı müttefiklerine yönelik bu küçümser tavrını göstermişti. Oysa, Irak işgali sürecinde ABD ile Fransa arasındaki politika ve söylem farklılığı dikkat çekici hale geldi.

Asya kıtasında ise Çin-Rusya yakınlaşması 1990'lardan beri sürmektedir ve bu iki ülke bu dönemde periyodik olarak "dünyanın tek kutupluluğuna karşı konferanslar" dizisini yürütmektedir. Rusya 1999'da eski Doğu Bloku ülkelerinin, şimdi de eski Sovyet cumhuriyeti olan Baltık ülkelerinin NATO'ya alınması ve ABD'nin hem Kafkasya, hem de Orta Asya'daki askeri ve siyasal varlığını artırmasından son derece rahatsızdır. ABD'ye daha yakın bir çizgiyi takip eden Yeltsin'e karşın, Putin ABD'ye daha mesafeli bir tavır izlemeye başladı, İstanbul'daki NATO zirvesine de katılmayarat tavrını belirginleştirdi.

---

⁷ Fransa'nın ABD'de önemli yatırımları bulunmakla birlikte, bu ülkenin dış ticaretinde ABD'nin payı % 10 civarında.

ABD en azından bu eksene Hindistan'ın dahil olmasını önlemeye çalışıyor ve bir süredir siyasi olarak İsrail ve Türkiye aracılığıyla,⁸ ekonomik olarak da bilgisayar teknolojisinde yeni iş alanları yaratmasına katkıda bulunarak bu ülkeyi kendi yanına çekmeye çalışıyor.

Orta Doğu'da Irak işgal edilse ve Libya pes etmiş olsa da, Mısır ve Suudi Arabistan'ın ABD'nin bölgeye yönelik hakimiyet projesi olan "Büyük Orta Doğu/Genişletilmiş Orta Doğu" projesinden hoşnut olmadıkları son gelişmeler doğrultusunda açıkça ortaya çıkmıştır.

Özetle, ABD her üç kritik bölgede en kritik aktörlerin (Avrupa'da Almanya-Fransa eksenini, Orta Doğu'da Suudi Arabistan ve Mısır, Asya'da Rusya ve Çin) direnciyle karşı karşıyadır ve AB bir karşı hamle olarak Latin Amerika ülkeleriyle, Mayıs 2004'teki zirvede belirginleştiği gibi yakınlaşmaya başlamıştır.

Görüldüğü gibi, ABD'nin hegemonyasını yeniden kurma ve sağlamlaştırma çabalarına tepki ve direnç uluslararası sistemde ezilen sınıflardan değil, kapitalist merkez ile o merkez içinde yer alan ya da almak isteyen ülkelerden geliyor. Radikal İslam ve zaman zaman G-8 zirveleri ile Dünya Ticaret Örgütü toplantılarını protesto amacıyla gösteriler yapan gruplar dışında şu anki uluslararası sisteme sınıfsal bir karşı çıkış gözüküyor. Bu mücadele ve çekişme ilginç bir biçimde kapitalistleşmeye geç başlayan/ara veren (Rusya, Çin, Hindistan), dolayısıyla emperyalist paylaşımından yeterince pay alamadıklarını düşünen ülkeler ile emperyalizmi geçmişte terk etmiş ve şimdi yeniden yakalamak isteyen (Fransa, Almanya, Belçika) ülkelerin karşı çıkışı söz konusu. Radikal İslam ve terörizmin, ABD'nin bütün aksi yöndeki söylemine rağmen hala ciddi ve ortak bir tehdit olarak görülmediği bir ortamda, bu merkezlerin kendi içlerindeki çelişkilerin artması beklenebilir.

Karadeniz Boyutu

Dünya kamuoyu daha çok Irak'ın işgaline odaklanmışken, aslında Soğuk Savaş sonrasında süregelen bu hegemonik mücadele diğer birçok cephede de devam etmektedir. ABD Baltık denizinden başlayan ve Karadeniz'e uzanan bir hat ile bütün eski Doğu Bloku ülkelerini NATO üyesi yaptı, Polonya, Macaristan gibi ülkelerde askeri varlığını oluşturmaya başladı. Ayrıca, Avrupa Birliği'ni siyasi olarak böldü ("eski Avrupa, yeni Avrupa"), bu ülkeleri Irak işgalinden önce ABD'yi destekleyen ortak bir bildiri yayınlamaya zorladı.⁹ İkincisi, Almanya-Fransa eksenini ile Rusya arasına askeri olarak yerleşti.

⁸ Zbigniew Brzezinski, "Hegemonic Quicksand," *The National Interest*.

⁹ "US Lobbyist Helped Draft Eastern European's Iraq Statement," *Agence France Press*, 20 Şubat 2003.

Karadeniz havzası ABD, Rusya ve AB arasındaki çekişmenin yaşandığı bir diğer bölge olarak, daha az dikkat çekse de, gündeme gelmeye başladı. AB 1993'ten beri Orta Asya ile INOGATE VE TRACECA adı verilen enerji ve ulaşım koridorları projesini gerçekleştirmeye çalışıyor. Bu hatların geçeceği bağlantı bölgesi olarak Karadeniz bir süredir bu stratejik çekişmenin önemli parçalarından biriydi. AB'nin Romanya ve Bulgaristan'ı aceleyle 2007'de tam üye olarak alacağını açıklamasının nedenlerinden biri de bu olmalı. Ayrıca, Bulgaristan'ın Burgaz limanından Arnavutluk ve İtalya'ya uzanan boru hatları projeleri maliyet sorunlarına rağmen tamamen terk edilmedi ve ABD gerek Kosova'da, Ferizaj'da 1999 sonrasında NATO'dan bağımsız kurduğu Bond Steel üssüyle (Kosova halen hukuken Sırbistan'ın toprağı ve Washington ile Belgrad arasında bu tür bir anlaşma da yok), gerekse Arnavut limanlarından askeri yararlanma hakkıyla buralarda da askeri varlığını sağlamlaştırdı.

ABD bununla da kalmayarak hem Afganistan hem de Irak'ın işgali sırasında Bulgaristan ve Romanya'da oluşturduğu üsleri kullandı ve burada kalıcı olmaya başladı. Gürcistan'da ABD'ye yakın Şaakaşvili ince bir operasyonla işbaşına getirildi. İşte tam da bu bağlamda Washington'un Türkiye'den Trabzon'da ve Sinop'ta üs ve limanlardan yararlanma talepleri, Boğazlardan sınırsız geçiş hakkı istekleri gündeme geldi. ABD bu hamlelerle bir yandan Avrupa ile Asya arasına yerleşirken, öte yandan da Rusya'yı güneyden çevrelemiş oluyor. Bu arada Ukrayna üzerine de Almanya-Fransa ile ABD arasında bir etki mücadelesi yaşanıyor, ABD bu ülkeyi, demokratikleşme konusundaki sıkıntılara rağmen, Rusya'nın etkisinden uzaklaştırmaya ve NATO aracılığıyla kendisine yakın tutmaya çalışıyor.¹⁰ Dahası, Clinton döneminin aksine artık Rusya'yı (ABD şirketleri için büyük karlar sağlayan ve Suudi Arabistan ve OPEC'in teklini zayıflatan petrol arama ve üretim alanında işbirliğine gitse de) kollamıyor ve Gürcistan ve Azerbaycan ile Kırgızistan Özbekistan'daki askeri varlığını pekiştirmenin yollarını arıyor.¹¹ Zaten İstanbul'daki NATO zirvesinde, biri Orta Asya, diğeri Kafkasya'da olmak üzere iki temsilcilik açma kararı alındı.¹²

ABD'nin kendisini zayıf hissetmesi yüzünden,¹³ tek taraflı hegemonya inşa etme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu gelişmeler, önümüzdeki yüzyılda hangi gücün hegemon olacağıyla ilgili küresel bir sorunun parçaları olarak görülebilir.

---

¹⁰ ABD bu politikayı bir süredir sürdürmektedir. Olga Olikier, "Ukraine and the Caspian: An Opportunity for the United States," *Rand*, Issue Paper, 2000.

¹¹ Bu politikanın ilk göstergeleri için bkz. Richard Sokolsky ve Tanya Charlick-Paley, *NATO and Caspian Security*.

¹² *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 2004.

¹³ Bu konuda başını I. Wallerstein'in çektiği bir yaklaşım var. Ayrıca bkz. İlhan Uzgel, "Hegemonik Bir Kriz Olarak ABD'nin Irak'a Müdahalesi," *Mülkiye*, (Temmuz 2003).

Kuşkusuz bu mücadelenin en yoğun yaşandığı bölge Orta Doğu.

Orta Doğu'nun Denetimi Sorunu

ABD'nin Orta Doğu bölgesi üzerine yoğunlaşmasının, birçoğu çok açık seçik görülen nedenleri var. 1997'de RAND düşünce kuruluşu tarafından yayınlanan bir kitapta ABD'nin bu bölgeye yönelik olarak önümüzdeki 25 yılda uygulayacağı politikanın ana ilkeleri sıralanıyor. Buna göre;

- İsrail'in güvenliği sağlanacak
- Petrolün akışı güvenceye alınacak
- Bölgesel hegemonların ortaya çıkışı engellenecek
- Kitle imha silahlarının yayılması önlenicek
- Bölge siyasal ve ekonomik açıdan reforma tabi tutulacak
- Terörizm engellenecek.¹⁴

Diğer bölgelerde yeni bulunan rezervlere rağmen Orta Doğu petrolü üretim maliyeti ve kalite açısından hala ayrıcalıklı yerini koruyor. 1940'lardan beri ABD'nin değişmeyen bir tek politikası varsa, o da enerji kaynaklarının uluslararası piyasaya kesintisiz ulaşması ilkesidir. ABD'de bir yandan petrol üretimi azalırken, öte yandan tüketim artıyor, Kanada ve Alaska'daki rezervler azalıyor. Bu son iki bölgede çok büyük yeni rezervler keşfedilmekle birlikte bunların hem çıkartılma maliyetleri yüksek, hem de kalite sorunları var. Ayrıca, ABD'li yetkililer uzun bir süredir Çin'in hızlı ekonomik büyümesinden ve aldığı siyasal tavırlardan rahatsızlık duyuyorlar. Hegemonik pozisyonunun zayıfladığını düşünen ABD bir yandan hızla silahlanırken, öte yandan enerji kaynakları üzerindeki denetimini güçlendirme politikasına yöneliyor.

Demografi Sorunu

Daha az değinilen bir nokta ise Fas'tan Afganistan'a uzanan bir hatta ortaya çıkan demografik sorundur. ABD'nin önceleri "Büyük Orta Doğu Girişimi" adıyla ortaya attığı projenin içinde yer alan 22 ülkenin toplam nüfusu 280 milyon ve önümüzdeki 25 yılda bu nüfusun 450 milyona çıkacağı hesaplanıyor. Yarısından fazlası genç olan bu geniş kitleleri denetim altında tutmak, eğer eğitim, iş gibi sorunları bir şekilde çözülmezse, mümkün olmayacak.

Burada en önemli sorun 1985'lerin ortalarından itibaren 2000'lerin başına kadar geçen sürede bir yandan genel olarak uluslararası alandaki gelir dağılımı

---

¹⁴ Ian Lesser, Bruce Nardolli ve Lory Arghavan, *Sources of Conflict in the Greater Middle East*, Santa Monica, Ca., Rand, 1997, s. 172.

bozukluğunun derinleşmesi, öte yandan petrol fiyatlarının düşük seyretmesinin de etkisiyle bu ülkelerdeki ekonomik gelişmenin nüfus artış hızının çok gerisinde kalması. ABD'nin Büyük Orta Doğu belgesinde temel aldığı Birleşmiş Milletler Arap İnsani Gelişme Raporunda sayısal verilerle de detaylı olarak ortaya konan bu durumla ABD baş edemez hale gelebilecek. Örneğin, bölge Sahra-Altı Afrika'dan sonra dünyanın ekonomik açıdan en geri alanı olarak tanımlanıyor.¹⁵

Sosyalizmin ve milliyetçiliğin etkisinin azaldığı bir ortamda bu gençler zaten bir süredir radikal İslam'ın etkisi altında. Bu durum hem İsrail'in güvenliği açısından tehlike yaratırken, uzun vadede göç, Batılı ve Amerikan hedeflerine yönelik şiddetin artmasını da gündeme getirme potansiyeli taşıyor.

Genelde Müslüman, özelde Arap dünyasının bu görece başarısızlığı ve bunun yaratabileceği sorunlar Bernard Lewis tarafından dile getirilmiştir. Özellikle *The Crisis of Islam*¹⁶ ve *What Went Wrong* başlıklı çalışmalarında Lewis bir yandan Müslüman dünyasına yönelik ideolojik bir savaş açarken ve bu halkları aşağılarken, öte yandan Washington'a ve Yeni-Muhafazakarlara stratejik bir perspektif çizmektedir. Diğer ABD'li muhafazakar Yahudiler gibi Bernard Lewis de Türkiye yanlısı bir siyasal tavır içinde olduğundan, hem Türk basınında, hem de akademik ortamda ve devlet katında onun Amerika'nın Orta Doğu politikası üzerindeki rolü ve etkisi görmezden gelinmektedir.

Lewis'in açtığı yolda giden özellikle Barry Rubin gibi yazarlar¹⁷ bir süredir bu soruna kafa yoruyorlar. Örneğin, Türkiye kamuoyunun yakından tanıdığı Graham Fuller "Gençlik Faktörü: Orta Doğu'nun Yeni Demografisi ve Bunun ABD Politikasına Etkisi" başlıklı geniş bir çalışma yayınladı. Fuller burada açıkça bu genç kitleleri devletin mi, yoksa İslami kuruluşların mı kontrol edeceği sorusunu soruyor.¹⁸

---

¹⁵ "US Working Paper for G-8," *Al-Hayat*, 13 şubat 2004.

¹⁶ New York, Modern Library, 2000; Bernard Lewis, *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*, Oxford, 2002.

¹⁷ Barry Rubin, *Radikal İslam*, Çev. Rengin Gün, Ankara, ASAM, 2002.

¹⁸ Bu konuda çok sayıda çalışma dikkat çekiyor. *Youth Factor: the New Demography of the Middle East and its Implications for US Policy*, Rand Haziran 2003. Diğer bazı çalışmalar, Mona Khalifa, Julie DaVanzo, ve David M. Adamson, *Population Growth in Egypt A Continuing Policy Challenge*, Rand, Issue paper, 2000; Laurent Marwec ve David Adamson, der., *Demography and Security: Proceedings of a Workshop*, Paris, Kasım 2000.

Sosyalizmin bir seçenek olarak 1990'ların başında gözden ve gündemden düşmesi, Arap milliyetçiliğinin gerek ideoloji gerekse siyasal bir hareket olarak Irak ve Libya örneklerinde olduğu gibi baskı altında tutulması bölgede Batı karşıtlığının İslami bir ideolojiyle ortaya çıkmasını sağladı. Bu aslında diğerlerinden daha tehlikeli sonuçlar taşıyabiliyor. Bir defa, İslami radikalizm, diğer iki ideolojiden farklı olarak bölgeden çıkan, bölge kaynaklı tek ideoloji ve toplumsal/siyasal hareket niteliği taşıyor. İkincisi, milliyetçilik ve sosyalizm gibi modernleşme ürünü ve daha rasyonel öğeler taşıyan ideolojilerden farklı olarak kitleleri harekete geçirmekte, şehitlik duygusuyla 11 Eylül'den Türkiye ve İspanya'daki bombalamalara, kafa keserek infaza, intihar komandolarıyla sivillere yönelik şiddete daha yaygın olarak başvurabilmekte. Üçüncüsü, Batılı bir düşünce geleneğinden kaynaklanmadığı için başta ABD bununla baş etme yollarını bulmakta zorlanmakta, bunun yerine onu dönüştürmeyi tercih etmektedir.

Aslında ABD Irak'ı işgal ederek ve Saddam'ı yakalayıp Arap milliyetçiliğinin hayattaki en önemli temsilcisine aşağılayıcı bir şekilde son darbeyi indirdi. Diğer temsilci Kaddafi ise Saddam'ın akıbetinden korkarak teslim oldu. Mısır, Enver Sedat ile birlikte daha 1970'lerin sonuna doğru Arap milliyetçiliğini bırakmış, Suriye ise Beşar Esat sonrasında yumuşama belirtileri göstermeye başlamıştı. Günümüzde ABD'li muhafazakar yorumcular radikal İslam'ı Japon ve Alman milliyetçilikleri, Rus Slavofilleri ve ardından Japon faşizmiyle Alman Nazizminin devamı olarak görüyor ve Batılı ülkeleri bu "tehdidi" yenmek için birlik olmaya çağırıyorlar.¹⁹

Bu noktada ABD'nin Büyük Orta Doğu ya da sonradan değiştirdiği adıyla "Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi"ndeki (GOKAP) en ciddi açmaz da ortaya çıkıyor. Eğer bugün söz konusu ülkelerde serbest seçimler yapılırsa ve herhangi bir iç ve dış müdahale yaşanmasa iktidara büyük olasılıkla radikal gruplar gelecekler. Bu yüzden de Orta Doğu bölgesinde demokratikleşme en azından iktisadi koşullarda bir düzelme yaşanmadan gerçekleşecek bir süreç değil.

NATO ve GOKAP

Daha 1990'ların ortalarında yönetime yakın ABD'li yazarlar NATO'nun görev alanının Akdeniz'e doğru kayacağına işaretlerini vermeye başlamışlardı.²⁰ ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi'nden Chuch Hagel NATO'nun 21. yüzyıldaki yöneliminin Büyük Orta Doğu, Irak, Afganistan, Akdeniz ve İsrail-Filistin sorunu

¹⁹ Michael Hirsch, "A Year After: Bush and the World," *Foreign Affairs*, (Eylül-Ekim 2002), s. 37.

²⁰ Jed Snyder, "Turkey's Role in the Greater Middle East," *JFQ Forum*, (Sonbahar 1995), s. 62; Ian Lesser, Rand, 2000.

olacağını söylerken, yine ABD'nin NATO'daki temsilcisi Nicholas Burns Prag'da Ocak 2003'te yaptığı konuşmada "NATO ve Büyük Orta Doğu" başlıklı konuşmasında açıkça bundan sonra ittifakın görev alanının "güney" ve "doğu" olacağını söyledi.²¹

ABD Georgia'da yapılacak G-8 zirvesi öncesinde hem müttefikleri, hem de dünya kamuoyunun tepkilerini almak amacıyla Büyük Orta Doğu olarak tanımladığı bölgeye yönelik açılımı Al-Hayat dergisine sızdırdı. İçinde bölgenin demokratikleşmesi, kadının konumunun geliştirilmesi, mikro finans yöntemiyle girişimci bir sınıf yaratılması, eğitim düzeyinin yükseltilmesi gibi unsurların yer aldığı plan bölge ülkelerinden tepki gördü. Her ne kadar, sızdırılan belgede güvenlik ve stratejik boyutlar yer almamakta ve NATO'dan bahsedilmemekteyse de, genel ABD politikaları ve açıklamaları çerçevesinde bu planın NATO aracılığıyla uygulanacağı anlaşılıyordu.

Sonuçta, hem bölgeden hem de bölge dışı ülkelerden gelen tepkiler üzerine ABD hemen taktik bir geri adım atarak Haziran 2004 başında Georgia'da yapılan G-8 zirvesinde, önce projenin adını "Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika" olarak değiştirdi (GOKAP), ardından bölge ülkelerine herhangi bir proje empoze etmek istemediğini, bunun bölgenin içsel dinamiklerinden kaynaklanması gerektiğini ve gönüllülük esasına dayanacak olan bu projede kendisinin yardımcı bir rol üstlenebileceğini söylemek zorunda kaldı. Fakat ABD'nin bu tutumu, söz konusu projeden tamamen vazgeçtiği anlamına da gelmemeli. Bir süre sonra ABD konuyu yeni isimler ve içerikle uygulama aşamasına sokmaya başlayacaktır. Aksi takdirde, önümüzdeki 20 yıllık perspektifte bu nüfus yapısı, teröre başvurmadan da işbaşındaki rejimleri devirme potansiyeli kazanabilir ve bölgenin denetimi ABD'nin elinden tamamen çıkabilir ve İsrail'in varlığı tehlikeye düşer. Suudi Arabistan'daki birkaç patlamanın petrol fiyatlarını etkilediği bir ortamda yeni İslami rejim olasılıkları ABD için bir kabus senaryosuna dönüşebilir.

Bu ortamda İstanbul'daki NATO zirvesi daha da önemli hale geldi. BOP'un iktisadi ve sosyal boyutlarını şimdilik geri çeken ABD, işe askeri boyutuyla başlamayı tercih etmiş benziyor. Tabii ki, en önemli nokta NATO'yu bir şekilde Afganistan'la Orta Asya'ya soktukten sonra, Orta Doğu bölgesine de sokmaktı. İstanbul'daki zirvenin gizli gündemi NATO'nun Orta Doğu'ya ne ölçüde bulaştırılacağı ve bunun için Fransa-Almanya ile ABD arasındaki çekişmeydi. Bu çekişme daha zirveden önce ara bir yolla çözüme bağlanmış göründü. Ama "Irak'ta NATO bayrağı görmek

---

²¹ Chuch Hagel, "The United States, NATO and the Greater Middle East," United States Senate, Press Release, January 23, 2004.

istemiyorum” diyen Chirac’ın ısrarını ABD tam olarak kıramadı ve NATO şimdilik yalnızca “eğitim” misyonu ile yetinmek zorunda kaldı.

En az bunun kadar önemli bir gelişme “İstanbul İşbirliği Girişimi” adı altında NATO’nun Körfez ülkelerine Barış için Ortaklık benzeri bir ilişki kurmaya başlamasıydı ki, bu girişim orta vadede bazı bölge ülkelerinin NATO’ya girmesinin yolunu açma amacını taşıyor. Zaten Balkanlardan giderek çekilen NATO eğer Orta Doğu ve Orta Asya’ya yayılmazsa başka bir görev alanı da kalmayacak.

Tabii, NATO’nun bir Acil Kuvvet oluşturması ve bunun içine Türkiye’nin de dahil olması akut krizlere hızla müdahale olanağı sağlaması açısından anlamlı. Ama uzun vadede Orta Doğu coğrafyasındaki gelişmeleri etkileyebilmek için ABD’nin daha kapsamlı mekanizmalara ihtiyacı var.

Türkiye’nin Yeri

Bütün bu süreçte, uluslararası sistemin devam etmekte olan yeniden yapılanması ve hegemon gücün egemenliğinin yeniden kurulması sürecinde Türkiye nerede yer alıyor sorusu önemli hale geliyor.

Öncelikle Türkiye’nin hem coğrafi konumu, hem de siyasal sistemi açısından ABD gözündeki öneminin arttığını söylemek mümkün. Hem Karadeniz, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu, hem de Kafkasya bölgelerine ulaşmak açısından Türkiye’nin pozisyonu ABD açısından yeniden önem kazandı.

Bu yüzden de Türkiye aslında bir süredir Büyük Orta Doğu Girişiminin parçası, ilk “pilot” uygulama alanlarından biri olarak kullanılıyordu. Yalnız bu süreç Türkiye’de tersine doğru uygulandı. Eğer Türkiye model ya da örnek olarak gösterilecekse, varolan laiklik uygulamasıyla bunun yapılabilmesi çok zordu. Gerek muhafazakarlara yakın RAND, gerekse Demokratlara yakın Brookings gibi düşünce kuruluşlarının bir süredir Türkiye’deki laiklik uygulamasıyla ilgili eleştirilerini yükseltmeleri nedensiz olmasa gerektir.²²

Orta Doğu bölgesinde giderek yükseleceği tahmin edilen İslami radikalizmin ılımlı İslam’a dönüştürülebilmesi için, en azından başarılı bir örneğe ihtiyaç vardı ve Türkiye bu noktada öne çıkarıldı. Fakat katı bir laiklik anlayışla bu örneğe tam oturmayacağından Türkiye’deki laikliğin de biraz yumuşatılması istendi. Bu görevi

---

²² Türkiye’nin model olamayacağını savunan bir çalışma için bkz. Ömer Taşpınar, *An Uneven Fit? The ‘Turkish Model’ and the Arab World*, Washington, The Brookings Institution, The Sabancı Center for Middle East Policy, August 2003.

yerine getirmek için AKP en iyi adaylardan biri olarak ortaya çıktı. ABD, daha iktidara gelmeden önce temas halinde bulunduğu Tayip Erdoğan ve Abdullah Gül'ün yönetimindeki AKP'yi hem siyasi hem de iktisadi olarak desteklemeye başladı. Tayyip Erdoğan, adet olduğu üzere, seçimlerden önce Washington'da görüşmelerde bulunmuş, bir bakıma buradaki merkezlerden icazet almıştı. Yine, danışmanı Cüneyt Zapsu aracılığıyla ABD'deki Richard Perle gibi muhafazakar Yahudi çevrelerle bağlantılarını geliştirmiş,²³ dahası *American Enterprise Institute*'da konuşma yapmaktan kaçınmamıştı.

AKP hükümeti de dönemselsel olarak Washington'un bölgesel politikalar bağlamında kendisine duyduğu ihtiyacı iyi kullanmaya başladı. Önümüzdeki dönemde Brüksel ile Bağdat arasındaki bağlantıyı muhtemelen Diyarbakır üzerinden kurma yolunda AKP, Washington'a elinden gelen yardım ve katkıyı sağlayacak.²⁴

Bununla birlikte, Orta Doğu'da radikal İslam'la başı dertte olan ABD'nin Türkiye'de İslam'ın radikalleşmesi yönünde bir politika izlediğini ileri sürmek de inandırıcı olmayacaktır. Bu hem radikal İslam için önemli bir zafer olur, hem de bölgedeki İslami yükselişe büyük bir hız kazandıracak bir gelişmeye dönüşebilir ve ABD'nin Türkiye'nin AB üyeliğini destekleme politikasını sona erdirebilir. Şu dönemde ABD'nin en az isteyebileceği gelişme Türkiye'de bir şeriat yönetimi olsa gerektir.

Sonuçta, İstanbul'daki zirve, Irak'ın işgaliyle Atlantik'in iki yakasında bozulan ilişkileri tamir etme yolunda Haziran 2003'te Fransa'da Evian'da başlayan ve daha sonraki zirvelerle devam eden sürecin halkalarından biriydi ve burada da istenilen sonuca tam olarak varılamadı. Ama Türkiye'ye "Merkez Üs" konumunun uygun görülmesi, önümüzdeki dönemde Türkiye'nin tıpkı 1950'lerdeki gibi ABD ile birlikte hareket ederek Orta Doğu'ya daha çok bulaşması sonucunu getirecek gibi görünüyor.

---

²³ Bahadır Özgür, "TESEV'in Sivil Maskesi Neyi Gizliyor," *Evrensel*, 20 Mart 2004.

²⁴ Soner Çağaptay, "NATO's Transformative Powers," *National Review Online*, The Washington Institute, 2 Nisan 2004.